

Összegzés: a gazdálkodó gyári munkásoktól az urbanizálódó parasztokig

A településen, akár csak a nagyobb városok agglomerációs övezetében, a fontosabb útvonalak mentén található falvak nagyrésztében, a 21. század elejére egy igen szokatlan helyzet alakult ki. Egyrészt látványosan visszaszorult az agrárszektorban permanensen vagy szezonálisan, illetve fő- vagy másodállásban dolgozók száma. A lakosság nagyobb része a földjeit bérbe adta egy-egy helyi agráripari vállalkozónak. Ezzel párhuzamosan értelemszerűen nagy, összefüggő parcellák alakultak ki, jószerevel eltűnt a dekollektivizációt követő évtizedekre jellemző szalagtelkes, mozaikszerű kultúrtáj.

Ami az egyes gazdaságok épületegyüttesét, a telkek elrendezését illeti, szintén beszélhetünk változásokról. Egyrészt a gazdasági épületek jelentős része használaton kívül rekedt, vagy megváltoztatta funkcióját. A lakosság első lépésben a nagyállat tartásról (szarvasmarha, ló) mondott le, s ennek következtében a telkeken található istállók és csűrők egy része lebontásra került, másik részüket disznóóllá, nyári konyhává, garázzsá, kazánházzá stb. alakították át. A következő lépésben, elsősorban a fiatalabb, vezetői vagy középvezetői állást betöltő családok, az eladásra, majd ezt követően a saját célra történő sertésenyésztés szűnt meg, legalábbis a lakosság egy igen jelentős részénél. Utolsó lépésben a majorságtartás szorult vissza. Illetve ott, ahol megmaradt szintén jelentősen átalakult. A kotlóültetés gyakorlata kiveszett, a napos, hetes csirkét ehelyett a közeli városban, vagy a környéken működő tyúkfarmokon szerzik be, rendszerint a már néhány hetes csirkéket vásárolják. Ezeket a szezon végére le is vágják, csupán néhány (5–10) *tojót* tartanak meg egész éven át, azt is zárt helyen, vagy külön elkerített udvarrészen.

A lakosság egy kisebbségbe szorult része számára azonban a mezőgazdaság és az állattartás továbbra is az egyetlen jövedelemforrás és az életfenntartás alapjául szolgál. Mivel ezek a családok nem a települések határában, a lakóövezettől távol eső tanyákon, hanem a többi telek közé ékelődve élnek, a mezőgazdasággal együtt járó, az állattartásra szakosodott településekre jellemző szagok és falukép valamilyen mértékben (de mindenképpen nagyobb arányban, mint azt az agrárszektorban dolgozók aránya sugallaná) továbbra is meghatározó marad. A településeken – egyrészt a telekárak miatt, másrészt meg azért, mert a kommunizmus korszakában alig 2,5 áras telkeket bocsátottak a családok rendelkezésére – a mezőgazdálkodásból élő családok gépparkja gyakorlatilag a ház előtti közterületen, sok esetben a saját telek hosszánál is szélesebb sávban van felsorakoztatva, és ez a látvány mindenképpen sokban hozzájárul ahhoz, hogy ezek a települések kinézetre nem hasonlítanak a nyugati kertvárosokhoz, kertes lakóövezetekhez. Emellett a mezőgazdaságból élő családok udvarán és közvetlen környékén látványosan jelen vannak a gazdálkodás melléktermékei: állati ürülék, trágyadomb, trágyalé, a takarmányszállí-

tása során képződő szemét, széna és szalmaszakaszok, gabonátárolók, kasok, stb. Emellett a mezőgazdálkodás jellegzetes zajai is folyamatosan „szennyezik” a települések nyugalalmát (igaz az újabb házak riasztóberendezéseinek hangja hasonló módon hat a hagyományos értékrend képviselőire). Nyáron, a csorda behajtása során rendszeresen tehéntrágyával telik meg az utca stb. A két mentalitás egymás mellett élése tehát nem konfliktusmentes, de megfér egymás mellett. Éppen ez hozza létre a tarka összképet.

A helyi közintézmények és gazdasági egységek az 1945-ös államosítást követően még hosszú ideig a korábban Telekiek által épített, illetve a közadakozásból, vagy a Teleki család támogatásával a református egyház vagy a különböző szövetkezeti társulások által épített infrastruktúrát használta és használja bizonyos értelemben mind a mai napig, bár az elmúlt évtized során ezek rendre komoly arculat-felújításon és szerkezeti átalakításon estek át. Ennek ellenére a közintézmények szintjén is sajátos ambivalens helyzet tetten érhető. Közösségi és közművelődési színterek és infrastruktúra van a településen, de működő intézmények viszont már alig. A települést intézményi ellátottság szempontjából egy kettősség jellemzi: az épületek esetében egy folyamatosan javuló tendenciával számolhatunk, amihez viszont az épületeknek otthont adó intézmények leépülése társul. A település infrastrukturális ellátottságátáról ugyanez mondható el: míg a gáz- és villamosenergia-ellátás, a telefon, a műholdas vagy kábeles tévé és internet, valamint a hulladékgyűjtés kérdése a településen megoldottnak mondható, addig az ivóvíz- és közcsatorna-hálózat, a szennyvíztisztítás még jelentős fejlesztéseket igényel.

A társadalmi-lakókörnyezeti jellemzőket nagyban meghatározza az itt élő lakosság, és a rá jellemző habitusok. Az előregedő vagy az alacsony mobilitási készséggel rendelkező lakosság esetében ugyanis az épületállomány előregedése és leépülése is jellemző. Anyagi okai vannak ugyanis annak, hogy az 1950-es évek épületei még nem kerültek nagy számban lebontásra, jelentős átalakításra. A magasabb státusú és jelentősebb gazdasági erővel bíró lakosság jelenléte viszont kedvez a település arculatának alakulásának.

A falukép átalakulása • A 20. század elején Zoltáni Pál helyi református lelkipásztor még azt írja, hogy a falu „mint a gyöngyszem – minden oldalról egyformának és egységesnek látszott” (Zoltáni 1918: 319). Ez az egységesség nemcsak azt jelentette, hogy a helyi közösségben még azonos értékrend és általánosan elfogadott erkölcsi szabályok uralkodtak, valamint azt, hogy a közösségben korlátozott számú, kollektíve elfogadott életpálya modellek voltak érvényben. Az egyes családok nemcsak nagyon hasonló anyagi és lakhatási körülmények között éltek, de nagyjából azonos gazdasági és kulturális aspirációkkal is rendelkeztek. A falu a 20. század közepéig alapvetően önellátásra termelő, agrártípusú település maradt, ahol az értelmiségiek, illetve egy-két köztisztviselő kivételével a település lakóinak elsődleges jövedelemforrása a mezőgazdaságból és az állattartásból származott. De még a meghatározott havi juttatásokkal rendelkező lelkész, tanító vagy hivatalnok is gazdálkodott: állatokat tartott és művelte saját földterületét. Az iparban vagy a szolgál-

tató szektorban dolgozók szintén rendelkeztek földterülettel, és tartottak állatokat. Ugyanakkor ez az egységes a faluképben is kifejeződésre jutott.

Nem azt akarjuk ezzel sugallni, hogy a helyi társadalom nem lett volna befelé tagolt, és hogy ezt a belső hierarchiát nem tartották volna számon a helyi közösségekben. A társadalmi hierarchián alapuló templomi ülésrend például egészen az 1950-es évek végéig működött, s nyomaiban még azt követően is fennmaradt, hogy a lelkipásztor – éppen a családok szerinti ülésrend felszámolása végett – a szószék elmozdításával átrendezte a padok elhelyezkedését a templomtérben. Mindössze arra akarom felhívni a figyelmet, hogy ebben az időszakban a sáromberki társadalom esetében a belső tagoltságnak a földtulajdon nagyságát leszámítva inkább csak szimbolikus kifejezői voltak, de ami az életkörülményeket, a lakásviszonyokat és használt tárgykészletet illeti nem voltak igazán számottevő különbségek.

A mai falu képe viszont olyan, mint amilyenek Mandics György és M. Veress Zsuzsanna a Vasvilágok című művében az egyik bolygót leírja, ahol (mivel mindent létre lehet hozni a képzelet erejével) a különböző és egymástól távol eső éghajlati övhöz tartozó növény és állatvilág illetve életmodellek egymás tőzsomszédságában jelenik meg. Vagyis – a településre átfordítva – a hagyományos (a '40-es éveket idéző) parasztporta, a kommunista kockaház, a mediterrán hangulatot vagy a magashegyvidékre jellemző villák hangulatát idéző épülettípusok, a kertvárosok és a gazdálkodó parasztfalvakéra jellemző térstruktúrák egymás mellett, egymással keveredve vannak jelen, anélkül, hogy komolyabb konfliktusba kerülnének egymással. A 21. századi szuburbán övezetben lévő erdélyi falura tehát leginkább a tarkaság és a világok keveredése jellemző.

A lakóházak homlokzatai és a telek elrendezése mellett a középületek, az infrastruktúra és az ipari létesítmények is hatással vannak a faluképre, meghatározzák azt. A középületek és környezetük az 1980-as évek végére fokozatosan leépültek, melyet az 1990-es években nem sikerült hathatósan korrigálni/javítani. Az elmúlt fél évtized alatt azonban ezeket az épületeket rendre felújították, az infrastruktúrájukat modernizálták és bővítették. Az ipari és agráripari létesítmények épületei az elmúlt negyedszázadban szintén leépültek, egy részüket teljesen elbontották, másik részük funkcionális változáson ment át: átalakításra, „újrahasznosításra” került. A kereskedelmi egységek (korcsma, vegyesbolt) egy része – amelyek az 1990-es évek elején indultak – időközben lepusztultak, infrastruktúrájuk elavult, homlokzatuk megkopott, az újabb alapításúak ezzel szemben arcukat és infrastruktúra szempontjából is igyekeznek a városi kereskedelmi egységek szintjét hozni. A (köz)egészségügyi egységek (fogorvosi rendelő, gyógyszertár, orvosi rendelő) épületeit szintén modernizálták az elmúlt évtizedben.

Mindent összevetve megállapítható, hogy a település morfológia és struktúra szempontjából még ma is tükrözi az egykori agrár jelleget, az agrártermelésre berendezkedett lakosság hajdani életterét, de fokozatosan kezd felvenni egy városias külsőt, illetve a lakosság túlnyomó része már városias életminták szerint él ezekben a terekben. A mai térstruktúrát vizsgálva a lassú átmenet olyan lenyomata ér-

hető tetten, melyben jól nyomon követhetők az elmúlt évszázad változásainak sajátosságai.

A változások korszakai • Az 1940-es évek közepén, a II. világháborúnak köszönhetően enyhe visszaesés volt érzékelhető, mely elsősorban a településen áthaladó orosz hadsereg rekvirálásainak illetve a településről elmenekült lakosságot ért ilyen irányú veszteségeknek volt betudható. Az évtized végére azonban az állatállomány ismét szaporodott. Újabb visszaesés a térség központjának, Marosvásárhelynek az iparosítása következtében történt meg. Ekkor ugyanis több család felhagyott az állattenyésztéssel, de legalábbis csökkentette szarvasmarha állományának számát és ipari munkát vállalt. Azonban ez a visszaesés is rövid idejűnek mondható, ugyanis a kollektivizálást követően a település állatállománya ismét gyarapodott. A korszak végére mintegy 10000 szarvasmarhát tartottak számon a településen, melyből megközelítőleg 200 az egyéni gazdaságokban volt fellelhető.

Az 1990-es években, a gyárak bezárása miatt megnövekedett munkanélküliségi ráta miatt a mezőgazdaságba való menekülés, mint alternatív megélhetési modell volt jelen a településen. Számos egykori munkáscsalád kezdett állattartással (fejős tehének és bikaborjúk, illetve hízók tartásával) foglalkozni, a tej, illetve a növendék állatok eladásból fedezni a háztartás kiadásait.

Újabb átrendeződésre a 21. század első évtizedének végére került sor. Ekkor nemcsak a szarvasmarha-állomány esett vissza, hanem az épületállomány terén is változások következtek be, az egykori gazdasági épületeknek nagyjából a 25%-a eltűnt, a településképet pedig a nem mezőgazdasági munkára berendezkedett gazdaságok váltak dominánssá.

A változást kiváltó, felgyorsító, lassító és visszavető tényezők egyszerre érték külső és belső hatásként a települést. A legelőhasználat és a földtulajdon/földhasználat alakulását elsősorban közép-kelet-európai folyamatok (jobbágyfelszabadítás–kollektivizáció–dekollektivizáció) hatása mentén alakult. A 20. század derekán bevezetett kvótarendszer, 1989 után a piac liberalizálódása²⁸⁶ és a földalapú, illetve egyéb mezőgazdasági támogatások²⁸⁷ rendszerének kiépülése alakította, gyorsította vagy lassította az átalakulást. Ugyanakkor belső tényezők, a legelő magántulajdonba jutása, agráripari vállalkozó megjelenése, a generációváltás²⁸⁸ is hatással voltak rája.

A közlekedés és a közlekedés infrastruktúrájának fejlődése szintén hatással volt a változások gyorsaságára és az azokat kiváltó tényezőkre. A közlekedés fejlődése ugyanis közelebb hozta a világot a faluhoz.

286 Az állatok piaci árának ingadozása mindig hatással volt az állatállomány növekedésre/csökkenésére, illetve a gazdasági stratégiák alkalmazására is.

287 A támogatások szintén hatottak a termelési eszközök és a terméktípusok megválasztására. A 20. század első felében a cukorrépa termelés annak magas árja miatt vált dominánssá, ezt az 1990-es évek elején a dohánytermesztés váltotta fel. A tej és az állatok után járó támogatások növekedése és csökkenés/vagy feltételeinek szigorítása szintén kihatott a tejtermelésre és az állattenyésztésre.

288 Időközben felnőtt egy olyan generáció, amely már nem a mezőgazdasági munkák végzése mentén szocializálódott.

Fogyasztói magatartások • A sáromberki helyi társadalmat szinte a 20. század végéig az önellátásra való termelés által meghatározott mentalitás jellemezte. Még azokat is, akiknek anyagi helyzete megengedte volna a piacról való élest. A 21. század elején azonban már egyre több család hagy fel saját gazdaság vezetésével, a tehén után a disznó és a baromfitartásról is lemondanak, többen a telekhez tartozó kertekben termesztett zöldség gondolatát is elvetik, legalábbis az erre a célra használt terület egyre jobban összeszűkül. Az ilyen háztartások vagy a faluból vásárolnak disznót, vagy a nagy bevásárló központokat látogatják. Az élelmiszerkiadások a rendszerváltást követően egyre nagyobb arányát képezik a családi költségeknek.

Ennek okát abban láthatjuk, hogy a kommunizmus idején az élelmiszerek jelentős részéhez a falusi lakosság hozzáférése korlátozott volt. A kenyeret jegyre, „városi bulletinre” adták. A hentesáru ellátás akadozott, bizonytalan volt az érkezésének ideje és óriási sorokat kellett kiállni érte. Az 1989-es rendszerváltást követően az üzletek kínálata kibővült ugyan, de a falu táplálkozási szokásai lassan változtak. A háztáji gazdaság termelte meg továbbra is az élelemszükséglet jelentős részét. Ennek a fogyasztói gyakorlatnak a továbbélésének anyagi okai is vannak: a falusi lakosság jelentős része továbbra is azt tartotta, hogy „az ember a legkönnyebben a hasán spórolhat”. Ezt a fogyasztói magatartást számos normatív funkcióval rendelkező íratlan szabály alakította. A disznót csak télen, karácsony tájékán vágták le, a kolbászt csak akkor kezdték meg, amikor „megszólalt a rigó” (azaz csak tavasszal), húst elsősorban vasárnap és ünnepnapokon fogyasztottak. A kemény fizikai munka és a mezei munkák idején többnyire szalonnát fogyasztottak. Ezzel szemben az 1990-es évektől rendszeressé vált az évi két, sőt több alkalommal történő disznóölés is, ugyanakkor gyakorlattá vált, hogy a napszámosoknak is üzletből származó ételeket (felvágottat) és kávéat kellett felszolgálni.

A nyugati életminták elterjedése, a falu–város migráció irányának megváltozása tehát ezen a téren is változásokat eredményezett. Egyre gyakoribb, hogy a falusi háztáji gazdaságot, sőt a veteményeskert fenntartását is feladják. A 2000-es évek második felétől egyre több család hagyott fel a gazdálkodó életformával, a ló- és szarvasmarhatartás után a disznó- és a baromfitartásról is egyre többen lemondanak. Az ilyen háztartásokban a szomszédoktól, ismerősöktől vásárolnak disznót, vagy a nagy bevásárlóközpontokból szerzik be a családi fogyasztásra szükséges húsmennyiséget. Ebből következően az élelmiszerkiadások a rendszerváltást követően egyre nagyobb arányát képezik a családi költségeknek.

A modern lokális értelmezése • Az 1950-es évek végétől a szociográfiában egy jelentős szemléletváltásra kerül sor. A maradi, műveletlen, babonák béklyójában tengődő falu eltűnéséről és a műveltség meghonosodásáról adnak hírt ezek az írások. A művelődés terén lezajlott irányított forradalom természetesen gazdasági forradalommal (modernizáció) társul, sok szó esik az aszfaltozott utakról, a motorbiciklikről, villanyhálózatról, gyári bútorokról, az iparosítás eredményeiről is, de mégis leginkább a művelődés terén végbement változásokat hangsúlyozzák legin-

kább. Ezeket a változásokat a hatalom termeli és irányítja, kulcsszavai: az atomkor-szak, közös, saját maga számára.

Ezzel szemben a 20. század utolsó éveiben elindult modernizációs folyamatok a társadalom szerkezetére másként hatottak. A változások motorjává egyre inkább a magánszemélyek (vállalkozók) kezdeményező törekvései váltak. Egyéni ízlések és vágyak alakították át a falu világát. Ezeket a vágyakat már nyugati minták sugalmazták, de a helyi keretekhez igazodva (a lokális világban adott feltételekhez adaptálva) azaz bizonyos szempontból mégiscsak a lokális társadalom kollektív elképzeléseit testesítették meg. Ennek a változásnak a kulcsszavai: modern, nyugati, demokratikus.

A korszerűség kérdése • A 20. század során korszakonként más-más számított korszerűnek. Az 1940-es években a vaseke, lókapu és a cséplőgép, illetve a cseréppel fedett téglaház és istálló számított annak, ezzel volt mérhető a helyi társadalom és gazdaság modernizációja. A kommunizmus időszakában – főleg a sikeres 1960–70-es években – a traktorizáció, a motorizáció a villany bevezetése folytán a gépesített gazdálkodás és az árammal működő háztartási eszközök használata, a fürdőszoba illetve a vaskerítés számított korszerűnek. A 20. század végén viszont a földgázzal történő fűtés, a „rendezett” lakókörnyezet, a gazdasági épületek és a mezőgazdasági tevékenységek hiánya – azaz a kertvárosi környezet tereinek bútorzatai (hinta, pavilon, grillező, vetett füvel és dísznövényekkel borított udvar stb.), illetve a szabadidős tevékenységek megszorodása számított annak.

Ezek mentén történt meg a közösség énképének kialakítása, mitologikus áthangolása (lásd Hankiss 1980), s ezek mentén hasonlította össze magát a közösség a környező településekkel és látta/láttatta magát azokkal szemben „modernnek” és „korszerűnek”.²⁸⁹

Jó gazda • Egy településen mindig voltak rossz gazdák. Honnan tudjuk ezt? Hogy a többi gazda ezt mondja, így határolja el magát azoktól, akik más normák és más erkölcsök szerint élnek, mert ezt választják, vagy, mert másként nem tehetnek. A rossz gazda tehát a szociális érzékenység és empátia hiányának nyelvi kifejeződése. Valamikor a rossz gazda az volt, akinek az udvarát benőtte a fű, akinek nem volt vaskapuja, vagy kas az udvarán. Ma akár az is rossz gazdának számít, aki 5–10 állattal rendelkezik, és 10 hektáron gazdálkodik, csak ez teljesen más értékrend felől számít annak. Rossz gazda, mert udvara rendezetlen, mert nem képes lépést tartani a modern korrallal, egy olyan életmodellhez ragaszkodik, ami – a közösségi elképzelés szerint – már nem számít sem kifizetődőnek, sem élhetőnek.

---

289 A szomszédos települések közül elsősorban Marossárpatakkal és Nagyernyével rivalizál(t) a közösség. Az általánosan elfogadott sztereotípiák szerint a marossárpatakiak „a vízen túl vannak”, „a Maros és száz év választ el minket,” míg a nagyernyeiek „cájk (cájg) nadrágosak”, illetve „cowboyok, akik egész nap a szekéren ülnek”.

Széteső horizontok • A szocialista átalakulás közelebb hozta a világot a faluhoz. Minden kulturális intézmény/szolgáltatás megvan helyben is, minden, az élethez szüksége termék beszerezhető a faluban is, sőt még a munkahelyek is helyben vannak, írja Szabó Gyula a Maros megyei kollektivizálás jótékony hatásáról készült szociográfiai írásaiban.²⁹⁰ A 21. század a világot annyira közel hozta, hogy gyakorlatilag a falut zárta ki az emberek életéből. A falu nem faluközösség, hanem lakóházak, kis globális szigetek összessége. A technika nyújtotta lehetőségek nemcsak azt teszik lehetővé, hogy a falusi környezetben élő egyének a világ távoli tájainak híreiről az eseménnyel egy időben értesüljenek, de azt is, hogy e távoli tájak termékeit megrendeljék/beszerezzék és fogyasszák anélkül, hogy az otthon kényelméből kimozdulnának. Míg korábban a változás motorjai a helyi gazdasági és szellemi elit közül kerültek ki, addig a szocializmus korában ezek a szomszédos nagyvárosból, de még mindig a horizontok által határolt világon belülről érkeztek.

A hosszú 20. század végén, az információs és kommunikációs technológia fejlődésének következtében ezek a minták már – a horizont szétesése/elmozdulása következtében – a térben távol eső világokból származtak. Ám mindezt az informatikai eszközök által kreált „ablakon” keresztül áramlik be a lokális (családi) térbe.

A kultúra szinkronitása és a párhuzamos különidejűség • A jelenség nemcsak abban érhető tetten, hogy egyazon térben különböző korszakokra jellemző gazdasági stratégiák és épülettípusok vannak jelen, hanem abban is, hogy az új építésű, modernül felszerelt és nagy házak tulajdonosai gyakran járnak a különböző piacokra, hogy a lehető legolcsóbban vásárolják meg az alapvető ruházati cikkeket, sőt még az ünnepi ruhadarabokat is itt vásárolják. Vagy az élelmiszercikkek közül is gyakran az olcsó tömegtermékek mellett döntenek, míg a gyenge infrastruktúrájú és alacsony jövedelmű házak gyakran vannak okostévével, táblagépekkel és mobil eszközökkel ellátva. Vagyis akinek nagyobb a jövedelme, az elsősorban az ingatlanban fejezi ki státusát, az autóban és csak azután az okos eszközökkel. Az alacsony jövedelemmel rendelkezők az okos eszközök vásárlásával élik meg a jóléti társadalom kínálta mítoszt.

Állandóság és változás: a hosszú időtartam • A közbeszéd és a zsurnalisztika által használt toposzok a falut sok szempontból ma is a tökéletes társadalomként írja le immár több mint két évszázada (l. Rousseau: a jó vadember mítosza) E szemlélet szerint az egészséges környezet és természetbarát anyaghasználat, a perszonális kapcsolatok, a lassúság és állandóság, illetve a mértékletesség teszi ezt a településtípust tökéletessé.

Zsurnalisztikai toposszal élve a hagyományos falut egyszerre jellemzi az állandóság, az állapotok hosszú ideig tartó fennmaradása és a gyors változás. Jose Saramago Nobel-díjas író az *Alentejo. Egy évszázad regénye* című könyvében (Európa Kiadó, Budapest, 2012) ezt a következő képen írja le: „a nagy változások ilyen

290 Szabó Gyula: *A szülőföld szimfóniája*. Terepjárás. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1961.

kor a kinti világban történnek, egyre több az országút és egyre több az autó rajtuk, egyre több a rádió és egyre több ideig lehet hallgatni, de ahhoz, hogy értse is valaki, külön képesség kell, egyre több a sör és a szénsavas ital, de amikor az ember este lefekszik az ágyba, vagy a földre szórt szalmára, a test ugyanúgy fáj, és szerencsésnek mondhatja magát, ha van munkája.” (2012: 162.)

Fernand Braudel is amellett érvel, hogy a változás a konjunktúrák szintjén zajlik, de a struktúra olyan lassan változik, hogy állandóságként érzékeljük (Braudel 1972). Az imént idézett regényben Jose Saramago pedig azt írja, hogy „a búzaföldek története nagy állandóságot mutat a változatlanságban, mégis előfordulnak apróbb változások” (2012: 402). A felszínen (a fogyasztás, az egyéni gazdasági stratégiák és az életmód szintjén) zajló gyors és radikális változások és a struktúrák állandóságának a kettősség a vizsgált településen is megfigyelhető. Az uradalom helye és funkcióját a kollektív gazdaság, illetve napjainkban a mezőgazdasági farm vette át. A nagybirtok eltűnése egy korábbi elit (földbirtokos, intéző) eltűnését és egy újabb megjelenését (a párttitkár, kollektívnök és a brigádos, majd a vállalkozó) eredményezte.

A társadalmi változások kommunikációs univerzuma • (vö. Gagyi et alii 2009) A homlokzatok alakulása (modernizálása vagy lepusztulása) kommunikáció: nemcsak a gazdasági fejlődés eredménye, hanem annak kommunikálására használt eszköz, annak tárgyi kifejeződése. A középületek felújításával a község azt jelzi, hogy jól gazdálkodik a közpénzekkel, a magángazdaságok pedig azt, hogy anyagi jólétben leledznek.

Ha a *családszerkezet* és a család funkciói felől nézzük az elmúlt több mint egy évszázad átalakulásának ívét, akkor az a folyamat látszik kirajzolódni, amely az együtt élő és közösen, azaz különböző kooperációs formák mentén gazdálkodó családtól a szimbolikus családig (lásd Boreczki 2004) tart.